

Прагмова

Працаваць над гэтай кнігай я пачаў даўно. Спачатку рыхтаваў цыкл перадач для «Радыё Свабода», у якіх расказваў пра шматлікія дзяржавы, створаныя нашымі продкамі на тэрыторыі Усходняй Еўропы. Каб зрабіць адну перадачу (а рабіў я іх разам з Вячаславам Ракіцкім), трэба было працаваць некалькі месяцаў: збіраць матэрыял, асабліва невядомыя шырокаму слухачу гістарычныя факты, падбіраць адпаведныя цытаты з розных пісьмовых крыніц. Вядома, уключыць усю сабраную інфармацыю ў 10–12-хвілінную перадачу было немагчыма, і тады я стаў друкаваць яе ў газеце «Наша слова». Матэрыял суправаджаўся разнастайнымі ілюстрацыямі, у тым ліку мапамі, якія дапамагалі зразумець змест напісанага.

А сабліва вялікую цікавасць выклікала перадача, якая прагучала ў 2007 годзе і была прысвечана маёй малой радзіме Вялікаму княству Смаленскаму. Тэкст перадачы быў выстаўлены на сайце «Радыё Свабода» і нават перадрукаваны ў некаторых незалежных рэгіянальных выданнях. Артыкулы з «Нашага слова» памнажаліся на ксераксе падпісчыкамі газеты і раздаваліся сябрам і знаёмым.

І тады я вырашыў аб'яднаць матэрыялы, прысвечаныя ўсёй этнаграфічнай тэрыторыі Беларусі, якая канчаткова склалася ў канцы XIX – пачатку XX ст., у адну кнігу. Паралельна з гэтай працай я з задавальненнем чытаў сучасныя кнігі па этнічнай і палітычнай гісторыі Беларусі і пісаў на іх водгукі, якія таксама друкаваў у «Нашым слове». Гэтыя водгукі змешчаны ў другім раздзеле кнігі.

Варта адзначыць, што ў асноўным этнічная тэрыторыя беларусаў склалася ў другой палове XIX ст., калі ўсе беларускія землі знаходзіліся ў складзе Расійскай імперыі. У гэты час расійскія навукоўцы прызналі існаванне самабытнага славянскага народа пад новай назвай «беларусы». Гэты тэрмін стаў новым палітонімам, які замяніў старую назву «літвіны». Падчас перапісу 1897 г. беларусы заявілі пра сябе на ўвесь голас. Адпаведна, сталі з'яўляцца мапы, дзе як беларускія былі пазначаны Вільня і Трокі, Дзвінск і Смаленск разам з Бранскам, Старадубам і Беластокам. Незадоўга да перапісу беларускую этнічную тэрыторыю акрэслілі ў трэцім томе «Живописной России», які быў выдадзены ў 1882 г. Такім чынам, 25 сакавіка 1918 г. БНР была абвешчана ў сваіх этнаграфічных межах, бо папярэднія спробы стварыць літоўска-

беларускую дзяржаву як спадкаемцу ВКЛ не знайшлі падтрымкі ў літоўцаў.

1 студзеня 1919 г. бальшавікі ў Смаленску абвясцілі БССР у тых самых гістарычных межах, што і БНР. На вялікі жаль, у 1991 г. БССР выйшла са складу СССР у значна меншых памерах, бо яе тэрыторыя на працягу ХХ ст. не раз мянялася. А вось Літва, пабыўшы ў СССР паўстагоддзя, пакінула яго, істотна павялічыўшы сваю тэрыторыю. Пасля таго, як Сталін перадаў Віленшчыну літоўцам, а Беласточчыну палякам, пытанне аб гэтых этнічных беларускіх тэрыторыях фактычна было пад забаронай. Згадваць часткі Беларусі, якія засталіся па-за межамі СССР, як беларускія было нельга.

Так, галоўны савецкі гісторык пасляваеннай БССР Лаўрэн Абэцэдарскі ў знакамітай брашуры «У святле неабвержных фактаў» (Мінск, 1969) пісаў: «У склад тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага тады ўваходзілі тэрыторыя ўласна Літвы, тэрыторыя Беларусі, тэрыторыя Украіны і частка рускіх (вялікарускіх) зямель (у канцы XV ст. да Ржэва, Мажайска, Калугі і Тулы)». Вядома, ён ніколі не тлумачыў, як і чаму на гэтых «рускіх» землях яшчэ ў канцы XIX ст. кампактна жылі беларусы. Прычым беларусы, якія не лічылі сябе рускімі, нягледзячы на шматгадовую русіфікацыю. Справа дайшла да таго, што нават назву нашай старадаўняй сталіцы Вільні ў БССР трэба было пісаць выключна як Вільнюс, і адпаведныя структуры за гэтым пільна сачылі. Абэцэдарскі і яго хаўруснікі сцвярджалі, што беларусы да 1919 г. не мелі сваёй дзяржавы. Гэты міф быў запісаны ва ўсе падручнікі.

Зараз нам ужо добра вядома Полацкая дзяржава, ВКЛ, БНР і БССР. А дзе ж іншыя дзяржаўныя ўтварэнні нашых продкаў? Чаму яны не згаданыя ў школьных падручніках? Чаму ў іх адсутнічае, напрыклад, параграф пра Вялікае княства Смаленскае, якое было створана нашымі продкамі крывічамі і было самастойнай еўрапейскай дзяржавай з XII па XV ст.? Дарэчы, нядаўна кіраўнік беларускай дзяржавы А. Лукашэнка сказаў у адносінах да Смаленска наступнае: «Я нарадзіўся каля Оршы, побач са Смаленскам. Чаго больш у Смаленску — рускага або беларускага? Ніхто не скажа» (Звязда. — 2007. — 15 кастр. — № 196).

Пра нашыя этнічныя тэрыторыі зараз пачалі пісаць і эканамісты. Напрыклад, Уладзімір Акуліч лічыць: «Для Беларусі асноўныя эміграцыйныя плыні можна чакаць з правінцыйных раёнаў Расіі. Гэта шмат, калі ўлічыць, што трэць этнічнай тэрыторыі сённяшняй Беларусі знаходзіцца ў складзе Расіі. Гэта Смаленская, Бранская вобласці, частка Пскоўскай вобласці, дзе жыве значная колькасць абрусёўшых беларусаў» (Белорусы и рынок. — 2007. — 12 дек. — № 43).

Варта адзначыць, што факт наяўнасці ў Беларусі этнічных тэрыторый за мяжой у 1992 г. прызнаў Кітай. Вось што піша пра гэта першы міністр

за межных спраў Беларусі П. К. Краўчанка: «У выніку мы ўсё ж дамагліся падпісання пагаднення ў прапанаванай намі рэдакцыі. Гэта азначала, што такая ўплывовая краіна, як Кітай, тым больш сябра Рады Бяспекі, прызнавала, што Беларусь мае этнічныя тэрыторыі за сваімі межамі. Зразумела, рэалізаваць сэння гэты падыход немагчыма. Але ў нашага народа ёсць добрая прымаўка: «Запас бяды не чыніць» (Краўчанка, П. Беларусь на ростанях / Пётр Краўчанка. — Вільня, 2007. — С. 239–240). І з гэтым нельга не пагадзіцца.

Пры напісанні гэтай кнігі давялося выкарыстоўваць самыя розныя крыніцы: ад шматлікіх энцыклапедый, манаграфій і артыкулаў да газетных публікацый.

Трэба адзначыць, што нават у энцыклапедыях падаюцца не толькі розныя трактоўкі гістарычных падзей, але і розныя даты і нават розныя напісанні імёнаў тых ці іншых гістарычных асобаў ці назвы мясцовасцяў.

Таму я абраў навукова-папулярны жанр напісання кнігі і загадзя прашу прабачэння за магчымыя недакладнасці ці памылкі, бо ў архівах я не працаваў, а карыстаўся толькі друкаванымі крыніцамі, дакладнасць якіх гарантаваць немагчыма.

Тым не меней для цікаўных чытачоў я прывёў спіс некаторых пісьмовых крыніц, якімі я карыстаўся.